

PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK KOUCHING SHAKLLARI

Kabulova Sanobar Eshnazarovna

Guliston davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada Behaviorizm paydo bo'lgandan so'ng, insoniyat insoniy xulq-atvori ichki hodisalar va atrof-muhit omillari o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlar bilan boshqariladi deb taxmin qila boshladi. Bu fikr asosan ijtimoiy-kognitiv yo'nalishning asosini tashkil etdi shaxsiyat nazariyasida. Uning vakillari Albert Bandura va Julian Rotter. Ularning har biri nazariyasi radikal harakatchilardan sezilarli darajada farq qiladishi, ammo bu yondashuvni tavsiflovchi qat'iy ilmiy va eksperimental metodologiyani saqlaydi deb ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar; ijtimoiy-kognitiv, xulq-atvor, modellashtirish, kontseptsiya, omillar, malaka, atrof-muhit, motivatsiya jarayonlari, "murakkab", konstruktiv, muqobillik, kuzatuv yo'li.

Annotation. The article states that after the emergence of behaviorism, humanity began to assume that human behavior is governed by complex interactions between internal processes and environmental factors. This idea mainly formed the foundation of the social-cognitive approach in personality theory. Its representatives are Albert Bandura and Julian Rotter. Each of their theories differs significantly from radical behaviorism; however, it is emphasized that they retain the strict scientific and experimental methodology that characterizes this approach.

Keywords: social-cognitive, behavior, modeling, concept, factors, skills, environment, motivational processes, "complex," constructive, alternatives, observational learning.

Insonning psixologik faoliyatining uch guruh omillari orasida uzluksiz ta'sir o'tkazish orqali yaxshiroq tushunilganligi bilan izohlanadi: 1. Xulq-atvor; 2. Kognitiv; 3. Atrof muhit. Banduraning nuqtayi nazari bo'yicha, odamlar o'zlarining kognitiv qobiliyatlariga ega bo'lib, ular voqealarning paydo bo'lishini taxmin qilishlari va ularning kundalik hayotiga ta'sir o'tkazish usullarini yaratishga imkon beradi. U o'zaro ta'sirchanlik prinsipi nuqtayi nazaridan xatti-harakatlarini hisobga oldi, ya'ni predispozitsiya qiluvchi omillar va vaziyatlar omillarning o'zaro bog'liq sabablari hisoblanadi. Insof va e'tiqod kabi xulq-atvorning determinantlari va tashqi determinantlar - rag'batlantirish va jazolash nafaqat xulq-atvorda, balki bir-biriga ham ta'sir qiladigan ta'sir o'tkazish tizimining bir qismidir.

Xulq-atvor ta'sir qilsa-da atrof-muhit, ammo odamlar o'zlarining xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kechki ovqatda do'stona odam o'zining xatti-harakatlari bilan atrof muhitni yaratishi mumkin, unda unga jasorat va kam jazo beriladi. Biror kishining qo'pol xatti-harakatlari, boshqalarning xatti-harakati jazo va kamroq dalda bo'lishiga olib kelishi mumkin unga ijtimoiy-kognitiv nazariya xulq-atvorining o'zaro bog'liqligi modelini tasvirlaydi, unda kognitiv ta'sir va boshqa shaxsiy omillar va ekologik hodisalar o'zaro bog'liq determinantlar bo'lib xizmat qiladi.

Banduraning aytishicha, odamlar bor, va mahsulot va atrof-muhit ishlab chiqaruvchisi. Banduraning xatti-harakatlari kuchayganiga ishongan Skinnerdan farqli o'laroq, Bandura, asosan, taxmin qilinadigan oqibatlariga olib keladi. Biz lager uchun kiyinamiz, yomg'irda soyabon qilamiz va hokazo. Haqiqiy natijani ramziy ravishda namoyish qilish qobiliyatimiz (kutish, fikrlash) kelajakdagi hodisalarni (sovuq) momentni motivlovchi omillarga aylantirish imkonini beradi. Ular bizning xatti-harakatlarimizga, shuningdek, mumkin bo'lgan oqibatlariga ta'sir qiladi va ularni belgilaydi. Vaziyatni taxmin qilish (taxmin qilish) qobiliyati odamga aqliy jarayonlarni (bilimlarni) beradi.

Modellashtirish orqali o'rganish. Banduraning nazariy kontseptsiyasi asosan kuzatuv orqali modellashtirish yoki o'rganishdir. Ijtimoiy-kognitiv nazariyaning asosiy g'oyasi shundaki, tashqi mustahkamlash mavjud bo'lmaganda, xatti-harakatlarning yangi shakllari olinishi mumkin. Bir kishi kuzatuv orqali ko'plab xulq-atvorga ega bo'ladi, biz boshqalarning qanday harakat qilganini kuzatamiz va keyin takrorlaymiz. Kundalik hayotda, bir do'st do'stingizning sinfdoshidan qanday to'p olib borishini kuzatishingiz mumkin va buning natijasi shuni ang'latadi. Pandoriya nazariyasining asosiy xususiyati kuzatish yoki modellashtirish orqali o'rganishdir.

To'g'ridan-to'g'ri tajriba natijasida olingan barcha o'rganish hodisalari bilvosita, boshqa odamlar xatti-harakatlarini va uning oqibatlarini kuzatib, shuningdek og'zaki axborot orqali kuzatilishi mumkin. Qizil nurga bormaslikni o'rganish uchun boshqa haydovchiga qanday jarima solganini kuzatish uchun yetarli miqdorda jarima solish kerak emas. Tajribada bolalarning bir guruhi katta yoshli kishining tajovuzkor xatti-harakatini, ikkinchisi - tinch yashash (faqat o'tirish, chekish)ni kuzatdi. Ko'zdan kechirish orqali bolalar subutnik, tajovuzkor, ta'sirchan va boshqalar bo'lishni o'rganishlari mumkin.

Modellashtirilgan xatti-harakatlar quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin: 1. Ayni tarzda amalga oshiriladi (avtomobil, velosiped, taxta, stomatologik davolash); 2. O'ziga xos shakllarning simulyatsiya harakatlariga qo'shimcha ravishda yangi xulq-atvorni yaratish orqali. Bola unga tengdoshlari bilan o'yinchoqlarni ulashish, onasiga uy ishlarida yordam berish, kichik birodarining e'tiborini berish va keyinchalik hech qachon ko'rilmagan muhtojlarga yordam berish uchun jamoatga kelish oson bo'ladi.

Modellashtirish - kuzatuvchining umumiy xususiyatlarni, turli reaksiyalardan va xatti-harakatlar qoidalarini shakllantirishdan ko'rinib turibdiki, u allaqachon ko'rgan yoki eshitgan narsalaridan tashqariga chiqishga imkon beradi. Ta'lim bosqichlari Bandura: 1. xulq-atvorining namunalarini kuzatish; 2) xatti-harakatlarning kognitiv imidjini shakllantirish; 3. ma'lumotlarni kodlash; 4. uni uzoq muddatli xotirada saqlash; 5. Keyingi harakatlarda saqlangan xatti-harakatlarning ko'rsatmalaridan foydalaning. Shunday qilib, bolalar ularni kuzatib, yangi reaksiyalarni o'rganishlari mumkin. Bundan tashqari, bolalar ham reaksiyalarni o'zlari bajara olmaganida, muhim ahamiyatga ega emas.

Insonning bilim qobiliyatlari tufayli, bir muncha oldin kuzatilgan, lekin hech qachon amalga oshirilmagan yangi reaksiyalarni amalga oshirish mumkin. Modeldan kelib chiqadigan imtiyozlar modellashtirilgan modelning tasviriga aylantirildi, nimaga o'xshashligini aytdi. Ushbu ramziy, bilim qobiliyatlari,

shuningdek, shaxsni o'rganganlarni yoki turli modellashtirilgan narsalarni o'zlarining xatti-harakatlarining yangi shakllariga aylantirishga imkon beradi. Kuzatuv orqali o'rganish bir-biri bilan bog'liq bo'lgan to'rtta komponent tomonidan belgilanadi: diqqat (1); saqlash (2); motorli jinsiy jarayonlarni (3); motivatsiya jarayonlari (4). Kuzatuv orqali o'rganish jarayoni uchun nima muhim?

Kuzatuv orqali o'rganishning asosiy jihatlari. 1. O'rganishni o'rganish uchun kuzatuvchi modeldagi asosiy masalalarga e'tibor berish kerak. Modelga e'tiborni qaratadigan omillar quyidagilardan iborat: a) xatti-harakatlarning oqibatlarining omili muhim ahamiyatga ega. Agar xatti-harakatlaringiz taqdirlansa, taqlid jazosidan ko'ra ko'proq bo'lishi mumkin. Shunday qilib shaxsiy xatti-harakatlarning kuchli belgilanishi - boshqalarning xatti-harakatining kuzatiladigan oqibatlari; b) omillar ham muhim - yoshi, ijtimoiy mavqeyi, jinsi, samimiyati, modelning malakasi; c) kuzatuvchining xarakteristikallari. Modelga bog'liq bo'lgan xatti-harakatlar yuqori darajada qaram bo'lgan bolalarga katta ta'sir ko'rsatadi.

2. Xatti-harakatlar modelini kuzatish faqat kuzatuvchining eslatgan taqdirda ta'sir qiladi. Xatto xotirada saqlanadi va keyin ikkita ichki vakolatli tizim yordamida amalga oshiriladi: a) ma'jusiy kodlash - kuzatilgan vaqtda, hissiyotlarni o'rganish jarayonida ko'rilgan narsalarning nisbatan qat'iy ko'rinishlari paydo bo'ladi. O'tgan hafta kechki ovqatim bilan tanishgan do'stimning rasmini ko'ring, faoliyat turi (velosipedda otish). b) kuzatilgan hodisalarni og'zaki kodlash. Inson o'zidan-o'zi takrorlashi mumkin bo'lgan modelni amalga oshirishi mumkin.

Misol uchun, bir kishi jimgina "murakkab" vosita ko'nikmalarini yaxshilash uchun nima qilish kerakligini aytishi mumkin (pastga qarang). Oraliq kodlar kuzatish orqali o'rganishga ko'proq yordam beradi ular ilgari to'plangan ko'proq ma'lumot to'plashadi. 3. Dvigatel reproduktiv jarayonlari - ramziy ravishda xotirada kodlangan ma'lumotlarning harakatga aylanishi. Murakkab vosita harakatlarida o'rganish xatti-harakatlar modelini ko'p marta takrorlash orqali takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun bunday xatti-harakatlardagi fikrlarni takrorlash va nafaqat ruhiy qiyofa yaratish murakkab gimnastik mashqlari, musiqa asboblarni o'ynash va h.k. 4. Motivatsion jarayonlar kuzatilgan xatti-harakatlarga yoki shaxsning xulq-atvoriga ta'sir qilish xususiyatlarini belgilaydi. Odamlar yetarlicha rag'batlantirilmasdan kuzatilgan xatti-harakatni takrorlanmaydi. Xotinning taomni qanday tayyorlayotganini kuzatishingiz mumkin, lekin siz faqat o'zingizning ish safari paytida chiqib ketishingiz mumkin. U yog', ziravorlar va h.k.larning qayerdaligini eslay boshlaydi.

Banduraning fikricha, mustahkamlash ta'limning muhim tarkibiy qismi emas. Biroq, takomillashtirish ko'pincha o'rganishga hissa qo'shadi. Kuzatuv yo'li bilan o'rganishda mustahkamlashning rolini o'rganish, Banduraning mustahkamlashning bilim yo'nalishini ta'kidlaydi. U tashqi mustahkamlash xatti-harakatlarini avtomatik tarzda belgilaydigan rolni kamdan-kam hollarda ko'rsata oladi (Skinnerning nuqtai nazarini). Vasiylik ikki funksiyani amalga oshiradi: 1. informatsion - takomillashtirish to'g'ri yoki noto'g'ri reaksiya - xatti-harakatlar natijasida qanday oqibatlarga olib kelishi mumkinligini bildiradi. Quvvatlash, to'g'ri xatti-harakatlarning farazini shakllantirish zarurligiga ishora qiladi.

Masalan: tramvayda jarimaga tortilgan boshqa shaxsga guvoh bo'lsangiz, sizga jazolanayotganday, sizga ko'proq ma'lumot beradi. 2. rag'batlantirish - takomillashtirish harakatlarimizning mumkin bo'lgan oqibatlarini oldindan taxmin qilish va xatti-harakatlarimizni tartibga solish imkonini beradi (buni initsiyalash yoki yo'q qilish uchun). Bitiruvchi universitetga borishni istaydi, u tayyorgarlik yillik kurslarda ishtirok etish uchun 1 ball (mustahkamlash) olishini biladi - u yerga talaba sifatida boradi. Taklif ikki turga ega bo'lishi mumkin: 1. bilvosita - kuzatuvchining na'munasini ko'rib chiqayotganida amalga oshiriladi natijasi. Va natija ushbu modelning avvalgi harakatlarining natijasi ekanligini tushunadi. Ofitsiant,

O'z kasbdoshiga yuqori malakali mijozlarga xizmat ko'rsatish uchun maslahat bergani uchun uni kuzatib turadi, bu ham unga yordam berishga undaydi. Shogirdlar kechikish uchun seminarlarda ishtirok etishga ruxsat berilmagan. Kuzatilgan bevosita ta'sirlar (jazo va mukofot) xatti-harakatlarimizni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. 2. O'z-o'zini kuchaytirish - odamlar o'zlari erishgan yutuqlarni belgilab olishlari va rag'batlantirishi yoki o'zlari uchun muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlikka uchraganlarida amalga oshiriladi. Ma'ruzaga tayyorgarlik ko'rish uchun yaxshi ma'ruzalar olish uchun hech kim mening jonimga tayanmasligi kerak. Men o'z fikrimda qoniqarli variantni qo'lga kiritmaguncha o'z tarkibimni tartibga solaman. O'z-o'zini boshqarish jarayoni.

Muhim bu yerda menlik hurmati toifasi. Biz odamning rag'batlantirish yoki jazolash yo'li bilan simulyatsiya qilingan xatti-harakatni kuzatish, saqlash yoki qurish istagini kuchaytira olamiz. Bola o'z ixtiyori bilan uyni tozalash va so'z yoki tabassum bilan ma'quullashi mumkin. Pandora nazariyasi va klassik harakatchilik o'rtasidagi farq. Ta'lim nazariyasi klassikasi, hayvonlar bilan olib borilgan eksperimentlar ma'lumotlari bo'yicha shaxsiyat fenomenini tushuntirishga umid qildi, hatto odamlar foydalanayotgan bo'lsa ham, shartlar tajriba, shaxsning vazifasi bo'lganlarni eslatib turardi. Bandura haqiqiy ijtimoiy muhitga o'xshash eksperimental vaziyat sharoitlariga kirishga urindi.

Shaxsiyat nazariyasidagi ilm-fan tarzi intellektual va ruhiy jarayonlarning odamlarning xulq-atvoriga ta'sirini ta'kidlaydi. Bu tendensiya inson shaxsan o'zi bilan samarali muloqot qilish uchun shaxsiy tajribalarini o'rganib, tushunishga, va boshqarishga intiladigan tadqiqotchidir. Jorj Kelly bu yo'nalishning asoschilaridan edi. U kognitiv jarayonlarning muhimligini ta'kidlab, ularni inson faoliyati bilan bog'liq asosiy xususiyat sifatida ko'rdi. Kelly insonni nafaqat tirishqoqlik bilan javob beruvchi passiv organizm deb, balki olimning o'tmish tajribasiga asoslangan va kelajak haqidagi taxminlarni keltirib chiqaradigan xulosalar sifatida baholadi. 1955-yilda paydo bo'lgan Jorj Kelly nazariyasi o'z vaqtdan ancha oldin bo'lgan.

Kellyning falsafasiga asoslanadigan konstruktiv alternativ odamlarga hayotimizda odatiy turga muqobil tanlash imkoniyatini beradi. Ilohiyotshunos sifatida konstruktiv alternativizm "dunyodagi barcha zamonaviy sharhni qayta ko'rib chiqish yoki almashtirishni talab qiladi". Hech narsa muqaddasdir va hech narsa o'chmas iz qoldirmaydi. Odamlar boshqa tomondan dunyoga qarashsa, hamma narsa o'zgaradi. Kelly dunyoda shunday bir narsa yo'qligini ta'kidlamoqda: "Ikki

fikr bo'lishi mumkin emas". Insonning haqiqatga bo'lgan munosabati har doim talqin qilishning mohiyatidir.

Kellyga ko'ra, obyektiv haqiqat, albatta, bor, ammo boshqalar buni boshqacha tushunishadi. Shuning uchun, hech narsa doimiy yoki oxirgi emas. To'g'ri, go'zallik singari, faqat inson ongida mavjud. Faktlar va hodisalar (barcha inson tajribasi kabi) faqat insoniy fikrlashda mavjud bo'lganligi sababli ularni tushuntirishning turli usullari mavjud. Masalan, qizning onasining cho'ntagidan pul olgani haqida o'ylab ko'ring. Bu nimani anglatadi?

Haqiqat oddiy: pul hamyondan olib tashlandi. Biroq, agar bola terapevtiga ushbu hodisani sharhlashni so'rasak, u qizning onasining rad etish haqidagi tuyg'usini batafsil tushuntirib berishi mumkin, bu uning onasiga uyda qolish va qizini ko'tarish haqida emas, shaxsiy karyerasi haqida o'ylaydi. Agar onadan so'rasak, u qizining "yomon" ekanini va unga ishonmaslik kerakligini aytish mumkin. Qizning otasi "intizomli" deb aytishi mumkin. Bobom bu haqiqatni bolalik moxovi deb hisoblashi mumkin. Qiz o'zini-o'zi bu pulni ota-onalar uchun yetarli pul mablag'larini berishni istamasligi deb hisoblashi mumkin. Voqeaning o'zi (pulni taqsimlash) rad etilmasa ham, uning mazmuni muqobil sharhga ochiqdir. Shuning uchun har qanday hodisani turli burchaklardan ko'rish mumkin. Insonlarga ichki dunyoga yoki amaliy hodisalarning tashqi dunyosiga izoh berishda ulkan imkoniyatlar mavjud. Kelly konstruktiv alternativaga bo'lgan sadoqatini quyidagicha ifodaladi: "...haqiqat yoki haqiqatni izlash qanday bo'lishidan qat'i nazar, biz oxir oqibatda aqlimiz qanday bo'lishi haqida ko'proq tushuntirish berilishi mumkin bo'lgan faktlarga duch kelamiz" (Kelly 1970).

Aristotelning falsafiy tamoyillaridan biri bilan solishtirsak, konstruktiv muqobillikning qiziqarli tabiati yaxshiroq baholanishi mumkin. Aristotel o'zlikni namoyon etadigan prinsipini ilgari suradi: va u yerda ham bor. Ichkarida va tashqarisida bo'lgan narsa har bir inson tomonidan tenglashtirilgan va tafovut qilinadi. Masalan, ko'chaning boshqa tomonida mashinalar kimga qarashidan qat'iy nazar, xuddi shu jismoniy obyekt bo'lib qoladi. Shundan kelib chiqib, ijtimoiy haqiqat faktlar hamma uchun bir xildir. Kelly, boshqa tomondan, A shaxs sifatida A deb tushuntiradi, deb o'ylaydi. Haqiqat haqiqat deb talqin qiladigan narsa, haqiqat har doim turli nuqtayi nazardan qaralishi mumkin.

So'ngra, izchil bo'lish uchun inson xatti-harakatlarini tarjima qilishning haqiqiy yoki haqiqiy yo'li yo'q. Biz boshqa odamning, yoki o'zimizning yoki butun olamning xarakterini tushunishga intilamizmi, biz doimo ongimizga ochiq "konstruktiv muqobil" bor. Bundan tashqari, konstruktiv muqobillik tushunchasi, xatti-harakatlarimiz to'liq aniqlanmaganligini anglatadi. Haqiqiy izohimizni qayta ko'rib chiqishda yoki almashtirishda biz doimo muayyan darajada ozodmiz. Konstruktiv muqobillik shartlariga asoslanib, Kelly shaxsiyat konstruksiyalari nazariyasini yaratdi. Shaxsiyat modelini ishlab chiqishda, Kelly insonning o'xshashligiga tadqiqotchi sifatida asos soldi. Ya'ni, ma'lum bir hodisani o'rganadigan olim singari, har qanday inson hayot haqidagi voqealarni oldindan ko'rishni va boshqarishga harakat qiladigan haqiqat to'g'risida ish farazini keltirib chiqaradi, deb taxmin qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Kelly, barcha odamlarning olimlar ekanliklarini, ular gipotezani shakllantiradilar va ilmiy tekshirish vaqtida olim sifatida bir xil ruhiy jarayonlarni o'z ichiga olganlarini tasdiqlashadi yoki tasdiqlamaydilar. Shunday qilib, shaxsiy tuzilmalar nazariyasi ilm-fan dunyosi haqidagi yangi g'oyalarni ilgari suradigan uslublar va tartib-qoidalarning kvintessensiyasiga asoslanadi. Ilmning maqsadi - voqealarni prognoz qilish, o'zgartirish va tushunish, ya'ni olimning asosiy maqsadi noaniqlikni kamaytirishdir. Lekin nafaqat olimlar, balki barcha odamlar bunday maqsadlarga egadirlar. Biz barchamiz kelajakni kutish va kutilgan natijalarga asoslangan reja tuzishdan manfaatdormiz. Natijada Kelly insonni olim sifatida tasvirlaydigan shaxsiyatning metaforik xususiyatini ishlab chiqardi. Bir olim kuzatuvlarni rejalashtirish, kuzatib boradigan voqealarni tasavvur qilish uchun farazlar va qurilishlarni quradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Asmolov A.G. Psixologiya lichnosti: kulturno-istoricheskoe ponimanie razvitiya cheloveka : Ucheb. dlya stud. vuzov, / A. G. Asmolov. - 3e izd., ispr. i dop. - M. : Smysl: Asademiya, 2007. - 526 s. - (Psixologiya dlya studenta). 2003, 2004, 2005
2. Kalina, N.F. Psixologiya lichnosti: Uchebnik dlya VUZov /N.F.Kalina.–M.: Akademicheskii proekt, 2015.-2014 s
3. Gurevich P.S.Psichologiya lichnosti: Uchebnoe posobie /P.S.Gurevich.
4. M.: YuNITI, 2013.-559 s.
5. Frolova S.V. Konsultativnaya psixologiya: teoriya i praktika. [Yelektronnyy resurs): uchebno-metodicheskoe posobie dlya studentov, obuchayushixsya po spetsialnosti «Psixologiya» G' S. V. Frolova. - Saratov: [6. i.], 2015.225 s. - B. s.
6. Maslova V. M. Upravlenie personalom [Tekst]: uchebnik/V. M. Maslova; Vseros. zaoch. finansovo-yekon. in-t. - M.: Yurayt, 2011. - 488
7. Mayers D.G. Psychology. Ninth Edition. – Worth Publishers, 2010. – 910 p.
8. Schiffman H.R. Sensation and Perception: An Integrated Approach. 5th Edition. – John Wiley & Sons, 2001. – 608 p.
9. David F. Lohman, Joni M. Lakin. Reasoning and Intelligence. New York: Cambridge University Press.- 2009.
10. Begnarovich, U. A. (2025). NOMUTANOSIBLIKNING DIAXRON VA SINXRON TAHLILI. XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR, 1(3), 16-22.